Вх. № 3086
Получено на 17 1931 г.
VII-у 113
II 1779

СБОРНИКЪ ВЪ ЧЕСТЬ НА
ПЛОВДИВСКИЯ МИТРОПОЛИТЪ МАКСИМЪ — 1931 ГОД.

Свободенъ Университетъ
БИБЛИОТЕКА
СОФИЯ

ДУХОВНИ И СВѢТСКИ ТВОРЦИ НА ПРОСВѢТНА КУЛТУРА ВЪ СТАРА БЪЛГАРИЯ

СЪОБЩАВА ПРОФ. С. С. БОБЧЕВЪ

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1931

ПРОФ. С. С. БОБЧЕВЪ

ДУХОВНИ И СВѢТСКИ ТВОРЦИ НА ПРОСВѢТНА КУЛТУРА ВЪ СТАРА БЪЛГАРИЯ

Животътъ и деятелностьта на Високопреосвещения Пловдивски митрополитъ г. г. Максимъ ми дава поводъ да изкажа още единъ пѫть това, което нееднократно е било предметъ на моитѣ писания и лекции. Българското духовенство въ миналото е играло ролята на единъ силенъ факторъ за просвѣтното и въобще културно развитие на Отечеството. При това отличителната черта на тази духовно-просвѣтна деятелность се състои главно въ тихата и ползотворна хармония, която е царувала между духовния и държавно-свѣтския елементъ при воденето на българската страна по пѫтя на едно постоянно преуспѣване и издигане. Нашето съвременно духовенство, уредено следъ разрешаването на голѣмия народно-черковенъ въпросъ за една независима и свободна Екзархия, имаше и има въ старитѣ духовни творци на българска култура най-свѣтлитѣ ликове, достойни за подражание.

Въ тази моя бѣгла статия за духовнитѣ и свѣтски творци на просвѣтна култура въ стара България, азъ ще се постарая да изложа, макаръ въ най-стегнати черти, тази съгласована деятелность на творцитѣ и отъ дветѣ области — църковна и държавна, която деятелность направи въ свое време България да цъвти просвѣтно и не само това, но още и да служи като единъ източникъ, отъ който сѫ заемали свѣтлини въ продължение на вѣкове и други славянски народи.

I. Борисова епоха

Българскиятъ държавенъ владетель Борисъ заслужва име великъ не само защото имà доблестьта да приеме християнството като държавна религия въ своята страна. Но той направи това още, защото виждаше, бѣше увѣренъ, че само християнскиятъ пѫть е, който ще поведе България къмъ културно засилване и издигане и ще я направи една държава достойна да занимава достойното мѣсто въ срѣдата на Балканския полуостровъ съ възможности да се разширява на всѣкѫде, гдето бѣше заседналъ славянобългарскиятъ елементъ.

Борисъ бѣше щастливъ още и поради това, че въ негова помощь се стекоха обстоятелства, които направиха задачата му за високи държавно-културни достижения сравнително по-лесна. Изъ гр. Солунъ изгрѣха две лжчезарни, духовни звезди отъ български произходъ, познавачи много дълбоки на българския езикъ, приготвени въ цариградскитѣ висши школи за голѣма просвѣтна деятелность — св. св. братя Кирилъ и Методи. Провидението бѣше предопредѣлило, щото тѣзи двама братя да станатъ голѣмитѣ апостоли на славянската духовна култура, да бждатъ предтечитѣ на просвѣтното величие на България, първитѣ и най-главни творци на просвѣтната култура въ стара България.

Били ли сж тѣ непосрѣдствени сътрудници и участници въ дѣлото на Бориса въ България? Дали сж се срѣщали съ българския държавенъ владетель двамата солунски братя? Дали му се внушавали тѣ своитѣ свещени завети непосрѣдствено? — Да се твърди това е трудно, защото за едно подобно твърдение нѣма прѣки доказателства. Има, обаче, исторически, така да ги нарека, косвени улики, по които би могло да се заключи, че въ пжтуванията си отъ Цариградъ за Моравия и обратно, св. св. братя може да сж се отбивали, макаръ за кжсо време, да посетятъ Преславъ и да разговарятъ съ държавния творецъ на българската християнска култура. Но, даже, ако се приеме, че подобно непосрѣдствено общуване между гениалнитѣ братя и великия Борисъ не е могло да се състои, може ли да се отрича, че онова духовно влияние, което деятелностьта на солунскитѣ братя въ Моравия и тѣхното апостолство вредъ, гдето тѣ се мѣрнѣха, е извикало и напжтствувало програмата на Бориса, изтъкната тъй блѣскаво и реализувана при неговия синъ Симеона Велики? Та не бѣха ли ученицитѣ на Кирилъ и Методи, които преследвани отъ неразбранщина и невежество, се явиха въ България — думата е за нѣкои отъ тѣхъ — и станаха най-близкитѣ, най-преданнитѣ и най-полезнитѣ сътрудници на Бориса и на неговия синъ? Не бѣха ли Климентъ, Наумъ и Ангелари тѣзи стожери на първоначалната българска духовна и просвѣтна култура, които разораха най-напредъ цѣлината на българската култура, първи хвърлиха семето на просвѣта и духовна свѣтлина, първи твориха и издигнаха величавия храмъ на българската държавна църква, станала образецъ за други славянски народи?

Величието на Бориса се състои, между друго, въ това, че той по интуиция или по обективно разбиране, е схваналь грамадното значение, които щѣха да иматъ за славянската просвѣта, изобщо за

славявството ученията на Кирило-Методиевитѣ ученици. Ако не бѣше прибралъ Борисъ светитѣ апостоли отъ броя на седмочисленицитѣ, ако не бѣше подирилъ и прибралъ и онѣзи ученици на Методия, които бѣха продадени въ Венеция, но презъ Цариградъ се улесниха да дойдатъ въ Преславъ, можемъ само да си въобразимъ каква богата духовно-културна жетва щѣше да пропадне за славянския свѣтъ. Защото първоосновитѣ, първоначалата на славянската книжнина и просвѣта, това не може да откаже никой, се криятъ въ първитѣ стѫпки на тѣзи, които не можаха да намѣрятъ нийде другаде подслонъ, освенъ въ Борисова и Симеонова България.

II. Симеонова епоха

Ако Борисъ е основоположникътъ на духовната култура въ стара България, ако той даде първия тласъкъ за тъзи култура въ България и приготви изходната точка, източникътъ за почерпване нейнитѣ богати струи въ други славянски страни, Симеонъ доде да затвърди още повече бащиното си духовно наследие, да го разшири, да го запечати съ твърди, незаличими програмни черти и да го издигне до единъ догматъ, който даде най-полезни плодове.

Въ държавната програма на Симеона влазяше, между друго, издигането на духовенството до степень на единъ държавенъ факторъ, необходимъ за учредяването и засилването на отдѣлна и самостоятелна българска църква. На образования Симеонъ, бѣше необходима поддържката на първитѣ апостоли на християнството въ България. Ето защо той щедро раздаваше своитѣ почести на духовенството изобщо и особено на нѣкои заслужили, между които да си спомнимъ Климента, епископъ Велешки, въ Охридска область, и приемника му, който почна въ Преславъ, но продължи въ Македония своята деятелность — Наумъ.

Страхувамъ се, че може би ще се отстраня много, ако река да привеждамъ съгласуваната деятелность на свѣтски и духовни лица отъ времето на царь Симеона, които сѫ били творци на просвѣтното издигане въ тогавашното българско царство. Нека споменемъ въ всѣки случай още имената на епископъ Константина, Иванъ Екзархъ, Черноризецъ Храбръ, Доксъ, Тудоръ Доксовъ. Тѣзи имена стигатъ, за да характеризиратъ Симеоновото време въ областьта, до която се отнася нашата тукъ студия.

Симеонъ, възпитаника на великата Магнаурска школа въ Византия, ценѣше правилно голѣмото значение на църквата и нейнитѣ служители.

Той бѣше особено влюбенъ въ Климента, въ лицето на когото той виждаше най-талантливия и полезния продължатель на Кирило-Методиевитѣ завети, за постижения и издигане на славянскитѣ народи. Той, който познаваше отъ близко, непосрѣдствено поменатитѣ творци на просвѣтна култура, отличи Климента съ своето по-особено внимание.

Не е можелъ Симеонъ да не цени чудотворната деятелность на Климента, който е билъ не само духовенъ учитель, но и държавенъ служитель, като учелъ въ училища, като проповѣдвалъ въ храма, като пишелъ книги и като приготвилъ за 7 години 3500 души ученици, обучени на славянско писмо, приготвени да станатъ духовни и държавни служители. Не току-тъй самъ Симеонъ взелъ инициативата, щото Климентъ да бжде ржкоположенъ, следъ 8 годишно учителствуване, за епископъ на Дремвица и Велика, съ седалище Охридъ. Той „не дава сънь на очитѣ си и дрѣмка на вежднтѣ си, той не знае почивка", проповѣдва, поучава, устроява, съ живота и деятелностьта си служи за примѣръ, той отива даже до тамъ, щото намѣсто „бодли, глогини и диви дървета безъ плодъ, каквито имало въ неговата епархия, наредилъ да докаратъ отъ Гърция питомни дървета и да се направятъ присади за облагородяване на мѣстнитѣ диви и много пжти безплодни дървета". И той самъ лично прилагалъ старания за тази работа, като съ това е давалъ примѣръ на своитѣ ученици не само за духовна и просвѣтна, но и за материална култура. По този начинъ Климентъ давалъ да се разбере, че, както свѣтскитѣ държавници помагатъ за духовната култура, и духовнитѣ подвижници иматъ длъжность да разширяватъ своята деятелность и да помагатъ на държавнитѣ и народни нощнежи.

Трогателна е срещата на Климента съ Симеона, следъ като първиятъ изнемощялъ и отъ страхъ да не би поради неговата немощь да се разтрои великото дѣло, на което бѣше служитель, се явява при царя и му съобщава, че иска да се оттегли отъ светителската си служба. Биографътъ на Климента, блаженнятъ Теофилактъ Охридски, ни описва най-подробно картината на тази среща. Климентъ се обръща къмъ Симеона съ тѣзи думи: „Благочестиви царю! До като снагата ми пренасяше трудноститѣ и грижитѣ църковни, които споредъ мене сж много по-тежки отъ държавнитѣ — до тогава да оставя църквата Божия, която той самъ ми вржчи чрезъ твоята държавна дѣсница, азъ намѣрвахъ за съвсемъ осждително и недостойно дори за единъ наемникъ, — понеже на наемника, е свойствено, като

види вълкътъ че иде, да бѣга и остави овцетѣ (Иоанъ XXII); но за мене какво оправдание може да има да напусна стадото божие, безъ да виждамъ никакъвъ вълкъ? Ето защо до сега азъ не се оттегляхъ, но сега, когато и ти самъ виждашъ, какъ ме е налегнала старость и какъ многобройнитѣ трудове ми сѫ отнели всички сили — погрижи се ти за църквата и постави въ дома господенъ (човѣкъ), който да приеме църковнитѣ грижи и който да има достатъчно тѣлесни сили, освенъ духовнитѣ, и да е по-младъ. Изпълни това последното мое желание. Дай ми тие малко останали дни да прекарамъ въ беседа съ себе си и Бога! Добро жилище за това ми е монастира — позволи ми да си умра въ него. Какво има общо посемъ сега между мене и грижитѣ, които изискватъ по-здрави мишци отъ моитѣ? Щомъ като църковнитѣ грижи не сѫ по силитѣ ми, защо да заемамъ тая длъжность? Епископството апостолъ Павелъ нарекълъ такова дѣло, отъ което трѣбва да се въздържа този, който не е за работа (I Тимотъ 3, 1.) Гледай да не би църквата, която при моето епископство се издигна надъ много други, да не би да се разтрои пакъ при менъ; — но както казахъ, запази ти нейното достолепие съ помощьта на по-силни отъ мене. Защото не е малка опасностьта да тръгнатъ зле работитѣ поради моята болесть".

Симеонъ билъ потресенъ отъ тази изненада и той безхитростно побързалъ да отговори: „Какво думашъ, отче! Какъ мога азъ да гледамъ, че седи на този престолъ други, до като ти си живъ? Какъ да лиша царството си отъ твоитѣ архиерейски благословии? Твоето отричане отъ епископския престолъ за мене е прокобенъ знакъ, че азъ ще изгубя царския си престолъ. Ако съ нѣщо съмъ оскърбилъ твое преподобие, като несъзнателно съмъ прегрѣшилъ — защото (съзнателно) не зная да съмъ прегрешавалъ съ нѣщо предъ тебе, и ти, като ни щадишъ като баща, не искашъ да изобличишъ моята лоша обноска спрямо тебе, а прикривашъ истинската причина съ предлогъ на тѣлесна немощь, тогава кажи ми, моля ти се — азъ съмъ готовъ да се покая и като синъ да изцѣря болката на баща си. Ако ли пъкъ нѣмашъ какво да посочишъ като наша вина, то, защо самъ искашъ да наскърбишъ тия, които съ нищо не сѫ те наскърбявали; не можешъ и клира да обвинишъ, че е непослушенъ и непокоренъ (Деян. 7.15), защото ти самъ всички възроди чрезъ евангелието и ги поучи на преданость къмъ себе и Бога; нито насъ можешъ обвини, че скоро захвърлихме другитѣ твои заповѣди; нито друго нѣщо има за осѫждане у твоитѣ пасоми (миряните). Защо тогава оставяшъ чадата си да оплакватъ безпричинно твоето оттег-

ляне? Или се съгласи отче, или ако не, ще кажа строга дума: каквото и да казвашъ, нѣма да те послушамъ — каквото и да сторишъ, нѣма да се съглася. Оттегляне може да има само за недостойнитѣ, а ти си по-горе отъ всѣко достоинство".

Климентъ се преклонилъ предъ волята на Царя. Той си отишелъ въ монастира да продължи дейелностьта си, но скоро се разболѣлъ и се поминалъ.

Приведохме изцѣло този пасажъ отъ животописа на св. Климентъ, защото въ него се илюстрира, отъ една страна, великото дѣло на Климента, отъ друга страна — характеристиката на царствения държавникъ Симеона. Редомъ съ това по този начинъ се изтъква онази солидарность, онази съгласованость въ идеи и грижи за църквата и за държавата, които сж проникнали духовнитѣ и свѣтски дейтели отъ епохата на Симеона. Самъ Симеонъ е давалъ примѣръ какъ да се тачи и какъ да се използува висшето и нисшето духовенство за целитѣ на държавата и църквата. Самъ Климентъ дава да се разбере, че той се грижи не само за духовната страна на своята дейелность, но въ сжщото време, че той е посветявалъ своитѣ грижи да служи на държавата.

Прочее, и духовниятъ и свѣтски елементъ въ Симеонова България — защото около него е имало представители и на единия и другия — сж работили за духовната просвѣта и въобще култура на отечеството.

При това, струва да се обясни и обстоятелството, че така наречените черноризци — Иоанъ Екзархъ, Черноризецъ Храбъръ, Тудоръ Доксовъ, самиятъ Доксъ, братъ на Бориса, и други сж били обличали „черната риза", откакъ се подвизавали дълго време като свѣтски лица, преданни на вѣрската християнска култура. Нали и самиятъ Симеонъ е билъ облѣкълъ, споредъ нѣкои, монашеската риза, безъ да е станалъ съ това духовно или свещено лице? Знае се, че монашеството не е свещенство, че то е едно състояние, което остава между свещеническия и мирски елементъ. Особено въ старо време въ първитѣ години на българското християнство, „черноризството" не е съблича̀ло отъ светския му характеръ онзи факторъ, който е залѣгалъ тъй много за донасяне колкото се може по-висока духовна култура въ стара България.

III. Петрова епоха.

Напраздно нѣкои доморасли историци и публицисти, даже отъ висшето у насъ духовенство, мислятъ и пишатъ че Симеонъ е приготвилъ упадъка на велика България, която по-сетне окончателно

загинала при царь Петра. Нищо по-невѣрно отъ едно подобно твърдение. Симеонъ се помина, като остави една обширна, силна и културно издигната България, като която въ това време нѣмаше друга, освенъ Източната римска империя или Византия. Особено въ културно отношение България бѣше тогава най-високо, сравнявана съ тогавашнитѣ държави Англия, Франция, Германскитѣ земи и пр. Напраздно се твърди, че Симеонъ не слушалъ ужъ нѣкакви съвети, които му се давали за да бѫде колкото се може повече пасифистъ, да не се увлича отъ идеята за ширене на своята държава. Програмата на Симеона въ държавно и културно отношение бѣше издържана отъ него до край. Той знаеше много добре какво трѣбваше на българското отечество. И, ако той често се принуждаваше да води войни, това правяше, защото опититѣ му по миренъ пѫть за това, което гонѣше, не сполучваха.

Да се говори и пише, че Симеонъ е приготвилъ упадъка или даже предпоставки за упадъка на България е все едно да се развѣнчае най-великия отъ първото българско царство държавенъ владетель, който издигна на недосегаема висота и държава, и църква, и духовна култура, и времето на когото справедливо наричатъ единодушно знающитѣ историци „Златенъ вѣкъ на Българското царство". Симеонъ предаде на своя синъ Петъръ една велика въ всѣко отношение държава.

Царь Петъръ бѣше добъръ, кротъкъ, благочестивъ и благонамѣренъ човѣкъ; той не бѣше, обаче, достоенъ за времето си български държавенъ владетель. Въ негово време като че ли автоматически България доби нѣколко блѣскави придобивки въ държавно и църковно отношение. Византия призна неговата царска титла. Гръцката църква призна автономията и автокефалията на българската новопоникнала православна църква. Самъ Петъръ не бѣше чуждъ на българскитѣ национални интереси, обаче, условията, въ които бѣше поставенъ, било въ семейно отношение, било за това, че бѣше свързанъ чрезъ договори съ Византия, та и неговиятъ кротъкъ характеръ, не му даваха възможность да има и упражнява размаха и полета на великия свой баща.

И въ Петрово време свѣтскиятъ държавенъ и църковниятъ вѣрски елементъ при упражнение службитѣ си, не бѣха въ никакво противоречие. Тѣ работѣха задружно и солидарно за издигането на българската държава.

Времето тогава бѣше донесло въ България едно опасно семе, което паднало въ една нива току-що угарисана и не засѣта доста-

тъчно съ християнска култура, сега се поддаваше на богомилско учение — въ което малкото възвишено и идейно се тровяше и давяше въ отрицателното, антисоциалното и антидържавното учение. Това учение извика гръмливиятъ и разуменъ гласъ на отличния проповѣдникъ Козма Презвитеръ, който идѣше на помощь на държавата за разсѣйване заблудитѣ отъ богомилизъма.

Царь Петъръ бѣше съвременникъ на единъ великъ черноризецъ — монахътъ св. Иванъ Рилски, който бѣше се отстранилъ въ голѣмата Рилска пустиня и основа тамъ историческата и до сега знаменита Рилска Обитель. Отецъ Иванъ Рилски бѣше, както се вижда по всичко, не само чудотворецъ, но и голѣмъ български родолюбецъ и нѣмаше нищо лично противъ царь Петра. Ако имаше нѣщо, което да го вълнува и което го караше отдалечъ въ своята самотия да протестира противъ злото, то бѣше отсѫтствието на една силна ржка въ държавното управление и неустройството въ българската църква, начело на кочто за жалость не се появиха въ това време достойни иерарси. Нѣмаше вече Климента, Наума, Ангелария: нѣмаше епископа Константина, нѣмаше и свѣтилитѣ онѣзи ликове свѣтски и духовни, които създаваха културното величие и политическата слава въ епохата на Бориса и Симеона.

Въ познатото историческо писмо на отецъ Иванъ Рилски до царь Петра е преподаденъ единъ високо-моралень държавенъ и духовно-културенъ урокъ на царь Петра. Преди всичко отецъ Иванъ Рилски напомня на Царя, че неговото богатство трѣбва да бѫде употрѣбявано за засилване на държавата, „а не изтъщавати на свои сласти", тъй като безъ подобно засилване държава не може да напредва, не може да се издига. Той го съветва да общува съ своя народъ „да бѫде благоприсѫпенъ къ всѣмъ", да отвори своитѣ дворци и ги направи достѫпни за населението, което да може да се оплаче за каквото и да било и да дава ухо на справедливитѣ оплаквания „на всѣхъ отверсти Твоя имѣя очи". Той го учи да бѫде справедливъ, защото безъ правда нѣма държава, която да се развива безопасно. Той не само го съветва да бѫде милостивъ, но му напомня въ сѫщото време, че най-голѣмото украшение на единъ царь, това е всепрощението, което той трѣбва да даде въ случай на нужда и когато това е умѣстно. „Да проливается на всѣхъ твоего милования масло", казва св. Иванъ на царь Петра. „Да сияетъ свѣтлостия добродетели твоя багреница". Ето заключението на писмото на отецъ Иванъ Рилски до царь Петра, който е ималъ нужда наистина да му

напомнятъ такива начала както това „Не уповай на неправди и на възхищение не желай". Още тогава българскиятъ светитель е протестиралъ противъ лъжеучението, че силата е право.

IV. Западно българско царство

При Самуила и Охридската епископия.

Тежкото византийско робство не отслаби духа на българската духовна култура. Държавната свобода на България, пренесена на западъ, въ Охрида, бѣше придружена отъ сътрудничеството на знаменити иерарси каквито бѣха охридскитѣ патриарси даже тогазъ, когато тѣ бѣха по необходимость станали гърци следъ падането на Самуиловата държава.

И, ако има нѣщо, което заслужва тукъ пакъ да се подчертае и което е задачата на тази наша кратка студия, то е солидарностьта между служители на църква и държава, които и тука при българскитѣ владѣтели не липсваха и служиха за взаимно ползване и поддържане на държавния и църковенъ елементи.

Толкова е била силна духовната култура на българскитѣ светители въ Охрида, че когато Василий Българоубиецъ нашествувалъ въ страната, когато сложилъ кръстъ на нейната независимость, той не по-смѣлъ да посегне веднага на автономностьта на Охридската църква, като допусналъ само да се измѣни титлата на свещеноначалника отъ патриархъ на архиепископъ. Впрочемъ, трѣбва да се признае, че императоръ Василий не смѣялъ веднага да посегне въобще и на автономното управление на мѣстнитѣ власти и общински уредби. Както се знае, той далъ и гарантиралъ съ привилегии и грамоти онѣзи права, които имали клирици и други нѣкои обществени учреждения на българския народъ.

Традицията наложила и на по-сетнешнитѣ охридски архиепископи, ако и гърци, каквито сѫ били Теофилактъ и Димитрий Хоматианъ, които, проникнати отъ сѫщитѣ чувства на българскитѣ си предшественици, се борили за правата и самостоятелностьта на Охридската българска църква, която била запазена не само въ всичко време на византийското владичество, но и следъ пропадането подъ турското политическо иго. Знае се, че Охридската архиепископия, като автокефална, е продължила своето сѫществуване до 1767 г., когато единъ патриархъ — Самуилъ — е успѣлъ съ незаконни срѣдства, съ клеветнически обвинения и съ схоластически, ужъ канонически, доказателства да убеди султана за да унищожи съ единъ

ферманъ самостоятелното сѫществуване на Охридската архиепископия. Знае се, сѫщо така, че едно отъ най-голѣмитѣ наши доказателства въ 50-годишната борба за независима българска духовна иерархия бѣше и това обстоятелство, а именно, че Охридската архиепископия като българска, бѣше унищожена съ ферманъ и следователно султанътъ има и длъжность и право да даде едно удовлетворение на българитѣ, като възстанови сѫщо така съ ферманъ една независима българска духовна иерархия.

V. Търновското царство

И при Асѣневци, и при Тертеровци, и при Шишмановци българската държава и българската църква сѫ подавали една на друга ржка за кулурно сътрудничество. Веднага съ възстановлението на старата българска държава въ Търново, Асѣневци провъзгласиха и самостоятелната българска църква като възведоха въ санъ на патриархъ свещеноначалника на българската страна. Иванъ Калоянъ прави всички усилия за да може да добие едно признание на този български патриархъ поне отъ Римъ, тъй като този български царь въ своята дълбока умраза противъ Византия не можеше да се помири съ мисъльта, че трѣбва да ходатайствува за подобно право предъ гръцката тогава икоменическа (Вселенска) патриаршия.

Иванъ Асѣнь II, синъ на стария Асѣнь, доби това, което не се даде на неговитѣ предшественици. И Византия и Гръцката патриаршия признаха самостоятелностьта на българската църква тържествено и напълно, както тогава бѣше редътъ за подобно прогласяване на една патриаршеска автокефалия. Както се знае, това стана въ Лампсакъ, гдето бѣха се събрали видни иерарси на Православния Изтокъ и всички благословиха и разрешиха възвеждането на българската църква въ самостоятелна патриаршия. Но насъ интересуватъ въ случая повече отношенията на държавнитѣ и свѣтски, обществени творци на българската култура и на подобнитѣ творци отъ областьта на църквата.

За краткость нека напомнимъ за сътрудничеството, което църквата получи отъ българскитѣ държавни владѣтели въ своята борба противъ разни ереси и разколи и за която цель бѣха свикани важни и голѣми събори въ времето на Борила III и Иванъ Александъръ. На тѣзи събори изпъкваше много явно и ясно солидарностьта на църквата и държавата. Справедливи или не, решенията на тѣзи събори бѣха вземани единодушно и тѣ означаваха солидарностьта и

решимостьта на свѣтски и духовни фактори да не допускатъ разколи въ църквата и раздѣляне на населението на разни секти извънъ единната и свята, съборна и апостолска църква на България.

Въ епохата на Търновското царство ние се срѣщаме съ важни творци, които ни даватъ не само нови държавно-духовни закони, но и исторически паметници — лѣтописи, между които нека напомнимъ знаменитата Манасиева лѣтопись и други, които внесоха нѣщо въ бедната отъ исторически книги тогава българска книжнина.

Времето на патриарха Теодосия и особено времето на патриарха Евтимия бѣше най-плодовитъ въ духовно-културно и просвѣтно отношение периодъ. Самъ патриархъ Евтимий лично се залови да работи за тази духовна култура и за книжнината на България. Въ негово време тя се издигна на много голѣма висота, която напомняше разцвѣта на българската книжнина въ Симеоново време. Творенията на патриархъ Евтимия, критическото издание на които ние дължимъ на покойния проф. Калужняцки, отъ Черновицкия у-тъ, свидетелствуватъ за голѣмия талантъ на българския иерархъ и обясняватъ обстоятелството, гдето около него се завъртѣ цѣла школа, отъ която излѣзоха такива достойни и културни деятели като Григорий Цамблакъ, Константинъ Костенецки и пр. и пр.

Много страници би трѣбвало да се посветятъ за да се очертае и окачестви епохата на патриархъ Евтимий, личностьта на когото не само изпъква, но и изпълня всички страници отъ историята на времето, което предшествува и при което се извръшва кобното събитие — окончателното пропадане на българското отечество подъ турско иго. Свѣтлиятъ ликъ на патриархъ Евтимий озарява не само историческитѣ събития отъ негово време, то прехвърля предѣлитѣ на това време и този ликъ служи за образецъ на самоотверженость, на подвижничество и на самопожертвуване на мнозина свѣтски и духовни радетели на българската държавна и народна мисъль.

VI. Заключение

Следъ този бѣгълъ погледъ на взаимоотношенията и сътрудничеството на духовни и свѣтски творци на просвѣтна култура въ стара България, считаме за потрѣбно въ заключение да прибавимъ следното:

1. Въ нашето изложение може би ще удря въ очи изпъкналото участие на духовни творци въ областьта на просвѣтната култура, участие, което като че предимствува надъ свѣтския елементъ.

Вѣрно е, до голѣма степень, че подобно участие се очертава действително въ много по-голѣми размѣри. Но на първо мѣсто това не можеше да бжде инъкъ, защото нека не се забравя, че ние тука творимъ за една епоха — срѣдновѣковието — когато образованостьта бѣше достжпна главно на духовнитѣ лица, а отъ друга страна, сжщо да не се забравя, че духовната и църковна область бѣха, които извикаха културнитѣ хора за своето разработване, развитие и усъвършенствуване. Ако ние направимъ едно сравнение на това, което е вършено и въ други страни следъ приемане на християнството, то ще видимъ, че и тамъ сжщо така духовни творци преобладаватъ и творятъ мѣстната култура. Обаче, у насъ туй, което трѣбва да се подчертае, то е, че и недуховнитѣ, политически и обществени дейци, като се почне отъ държавния владетель, даваха пълното си съдействие на вѣрскитѣ деятели и улесняваха тѣхната задача.

2. Ако българскитѣ държавни владѣтели въ първо, въ западно и въ търновско царства, неуклонно служаха не само на високитѣ държавни интереси, но и на църковнитѣ; ако тѣ правяха това, защото разбираха и ценяха високото значение на църквата за народната просвѣта и въобще за народното културно издигане, то и представителитѣ на народната църква не се задоволяваха само съ грижи за преуспѣване въ тѣснитѣ рамки на църковния животъ. И деятелитѣ отъ времето на Бориса и Симеона, и деятелитѣ отъ времето на последния периодъ отъ Търновското царство бѣха проникнати отъ горещи чувства и широки идеи за отечественото преуспѣване, за държавното замогване и въобще за народното възвеличаване и единство на българския народъ.

3. Свѣтлитѣ ликове на миналото, ликове на духовни и свѣтски творци на българската просвѣтна култура продължаваха и следъ пропадането на България подъ турско иго да служатъ като образци и примѣри за подражание, макаръ на малцината онѣзи подвижници въ монастири и храмове, въ църковни общини и въ новсявленни еснафски уредби, въ чорбаджийски, занаятчийски и търговски срѣди, които се заловиха да носятъ знамето на българското събуждане, най-напредъ духовно, а после и политическо. Въ възраждането на България голѣма роля играха не само идеитѣ, които безспорно, дошли отъ Западъ и Изтокъ раздвижиха цѣлия Балкански полуостровъ; но за нашата страна специално, игра голѣма роля личниятъ елементъ. Таквизъ лични фактори, следъ дубровничани и мѣстнитѣ българи-католици, следъ австро-турскитѣ и руско-турскитѣ войни,

които извикаха и улесниха упадъка на силната турска империя, таквизъ новоявили се лични фактори извикаха събуждането, възраждането на българския народъ. Гласътъ на светогорския монахъ, нададенъ въ неговата „Словѣнобългарска история", този гласъ се подзе отъ духовни и свѣтски преписвачи и разпространители и този гласъ намѣри отзвукъ въ душитѣ и въ умоветѣ на малцина, наистина, но съзнателни българи, които, обаче, вѣрваха, въ бждещето на своето отечество. И стана едно чудо! Единъ почти заспалъ, забравенъ, непрепознаванъ отъ никого народъ се окопитва, събужда, раздвижва и подирва своитѣ права най-напредъ за духовна независима иерархия, а после — за политическа свобода. На чело на борбата се появяватъ редомъ съ Неофита Бозвели, Илариона Макариополски, Неофита Рилски, свѣтскитѣ апостоли Г. С. Раковски, Гаврилъ Кръстовичъ, д-ръ Чомаковъ, Петко Славейковъ. Излишно е да привеждаме имената на плеадата знайни и незнайни творци, работници вжтре въ България и извънъ нея. Излишно е да напомняме заслугитѣ на много чужденци — славяни и неславяни — на чело на които стои въ едно недосегаемо величие карпаторусинътъ Юрий Венелинъ. Борбата се увѣнча съ пъленъ успѣхъ. Вѣнецътъ на този успѣхъ бѣше сложенъ върху челото на българския народъ съ султанския фермanъ отъ 28 февруарий 1870 год., който начерта възстановяването на независимата българска църква, като Екзархия, посочи истинскитѣ етнически граници на българското отечество и послужи за основа на Цариградската конференция и на Санъ-Стефанския договоръ, дошелъ да признае като единъ международенъ актъ границитѣ на българския народъ.

София, януарий 1931 год.